

СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК: АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА МОВНИХ ПРОБЛЕМ

Р.В.Михайленко

кандидат філософських наук,

доцент кафедри суспільно-політичних дисциплін

Навчально-наукового інституту підготовки

кадрів громадської безпеки та психологічної служби

Київського національного університету внутрішніх справ

Стаття узагальнює уявлення про аспекти розуміння національних та мовних проблем. Дані проблемі є складовою феномену суспільного розвитку. Філософське осмислення надало змогу торкнутися нових аспектів дослідження даної предметності.

Ключові слова: етнос, еволюція, духовне виробництво, комунікація, поняття.

У сучасному світі існує багато різноманітних форм устрою суспільства. Так само в історії людства можна помітити, що суспільство пройшло в своєму розвитку різні етапи. Що ж саме лежить в основі суспільного розвитку і за якими критеріями можна визначити історичні типи, а також різноманітні форми сучасного суспільства?

У соціальній філософії по-різному вирішувались питання про основні чинники суспільно-історичного процесу. Як правило, пошук йшов у напрямі визначення певної єдиної детермінанти, чи то буде техніка, чи економіка, чи свідомість. У натуралістичних концепціях розвитку суспільства пояснювався біологічними законами, природними чинниками, зокрема географічними, змінами народонаселення. Інші концепції апелювали до людського розуму. Ідея про вирішальне значення людської свідомості є чи не найпоширенішою в соціальній філософії. Така ідея заснована на тому, що в суспільстві діють люди, наділені свідомістю і волею. Звідси – особлива увага до ролі пізнання і науки в історії, до ролі творчої діяльності особистості. Історичний розвиток пояснюється зростанням людської свободи, вдосконаленням людини, поширенням нових культурних цінностей. Сучасні західні філософи часто пояснюють соціальний розвиток прогресом техніки і технології. Марксистська соціологічна теорія спирається на безперечний факт, що саме виробництво матеріальних благ забезпечує існування людини. Тому визначальна роль в історичній еволюції суспільства відводиться тут матеріальному виробництву.

Усі названі чинники є суттєвими і необхідними в соціальному розвитку, всі вони обумовлюють певним чином плин історичних подій. У розвитку суспільства важливі всі форми життєдіяльності – матеріально-економічна,

політична, релігійна, моральна та інші – в їх історичній єдності і взаємозв'язку. Не заперечуючи величезний вплив техніко-економічних чинників, потрібно все ж зазначити, що не можна вказати єдиний визначальний чинник для всієї людської історії. На різних етапах соціального розвитку головним може стати будь-який із чинників.

Отже, історія обумовлена сукупністю різних чинників, одні з яких у конкретних ситуаціях виявляються сильнішими за інші і постають в якості основних детермінант.

Суб'єктами суспільного життя є самі люди, саме вони творять історію. Творцями соціального процесу вони є разом з іншими людьми, у взаємозв'язку з ними. Кожна людина включена в певну соціальну спільноту чи групу (або в декілька соціальних груп). Тому суб'єктами історичного процесу є не тільки індивіди, але й соціальні спільноти, що формуються на засадах єдності історичної долі, обставин життя, інтересів та цілей індивідуального та суспільного розвитку.

Серед чинників, що обумовлюють формування соціальних спільнот та груп, є і природні (ознаки статі, віку, раси), і соціальні (професійні, культурні та інші ознаки). Так, можна виділити соціально-територіальні спільноти (мешканці міста і мешканці села), соціально-демографічні (чоловіки, жінки, діти, молодь, пенсіонери), соціально-етнічні (сім'я, рід, плем'я, народність, нація, етнос).

Нація є однією із форм суспільного розвитку. В.Виниченко в роботі "Відродження нації" пише: "Життя примусило большевиків на признание ваги національного моменту в їхній тактиці. Але

вони тоді ще не розуміли, що він повинен мати вагу й у всій програмі й діяльності кожного соціаліста, національно – пригніченого чи вільного. Вони не розуміли тоді, що без національного визволення не може бути й соціального визволення, що національний визиск є одна з форм визиску соціального” [2, 265].

Таке розуміння нації подає нам Виниченко. Сучасні погляди на це питання значно еволюціонували.

У розвитку соціально-етнічних спільностей, зокрема націй, національних та міжнаціональних відносин спостерігаються дві взаємопов'язані тенденції. Перша – це етнічна диференціація, тобто процес виділення, уособлення тієї чи іншої соціально-етнічної спільності, що відображає її прагнення до утвердження національної незалежності, суверенітету. Друга тенденція – це інтеграція, яка передбачає руйнацію національних перегородок, розвиток, розширення зв'язків між різними націями, соціально-етнічними спільностями, поглиблення економічних, культурних відносин між народами.

Етносуспільне буття являє собою сукупність реальних, об'єктивно існуючих зв'язків, відносин, форм спілкування людей, що відбуваються в процесі освоєння ними сфери загальнолюдського. Воно є реальним процесом життєдіяльності етносоціальних спільностей, етнічних індивідуальностей, спрямованим на задоволення своїх інтересів, потреб.

Етносуспільне буття означає насамперед природно-історичний процес розвитку основних сфер життя суспільства, що зумовлюють процес розвитку суспільних, зокрема етноекономічних, етнополітичних та етнодуховних, відносин.

Разом з тим етносуспільне буття – це процес індивідуальної самореалізації етносоціальних цінностей, що відбувається на основі свідомої самодетермінації і посідає надзвичайно важливе місце в реалізації етносоціального потенціалу особистості та суспільства.

Етносуспільне буття включає в себе насамперед особливе та неповторне буття особистості, етнічної індивідуальності. Творчо освоюючи та збагачуючи сферу етносуспільного буття, особистість, етнічна індивідуальність творить своє особливе, тільки їй властиве буття в сфері національного, міжнаціонального, загальнолюдського. Без самобутньо існуючого етносуспільного буття конкретної етнічної індивідуальності, максимально повного розкриття його змісту, створення всебічних умов для самореалізації неможливі й нормальне функціонування та

розвиток такого буття в цілому. А тому специфічні особливості розвитку етносуспільного буття пов'язані з виділенням з усіх сфер суспільного життя, що детермінують процес його функціонування, процесу формування людини, особистості як етнічної індивідуальності, як самоцінного суб'єкта, основної умови прогресу сфери національних, міжнаціональних та загальнолюдських відносин, важливого чинника історичного творчого процесу.

Етносуспільне буття логічно виражається через етнічне розуміння нації. Етнічна нація характерна біологізаторською сутністю, що відрізняє її від нації-держави. Суспільний розвиток еволюціонує від нації етнічної до нації-держави. Сучасність подає багато прикладів такого еволюціонування, але воно визначається лише сучасними формами суспільної конкуренції.

Автори книги “Основи демократії” зазначають, що не кожна етнічна нація має свою власну державу, так і не кожна держава є моноетнічною в тому розумінні, що на її території володарює одна повномасштабна нація. В сучасному світі правилом є багатоетнічні та багатонаціональні держави, на теренах яких можуть співіснувати кілька етнічних груп та націй. „Зокрема, на території колишнього СРСР хіба що Вірменію можна було зважати моноетнічною державою, тоді як усі інші «республіки-сестри» являли собою той чи інший різновид багатоманітності. Зокрема, за переписом 1989 р. на території України мешкало 72,7 % українців, 21,9 % росіян, близько 1 % євреїв. За роки незалежності зазначені пропорції якісно не змінились за одним суттєвим винятком: до Криму повернулася значна частина кримськотатарського народу, силоміць депортованого за наказом Сталіна. У більшості наукових публікацій Україну характеризують як багатоетнічну державу” [4, 577]. Сучасні держави за етнонаціональною підставою зазвичай поділяють на національні та багатонаціональні. Треба відрізнити багатоетнічні національні держави (наприклад, США) від багатонаціональних держав (наприклад, Велика Британія або Російська Федерація). Адже у першому випадку йдеться про наявність у межах держави певних етнічних груп, а в другому – кількох етнічних націй поряд із корінною повномасштабною.

Соціальна сфера життєдіяльності – це сфера продукування способів і форм

спілкування, правил взаємостосунків між людьми. Вона пов'язана з формуванням в процесі історії соціальних спільнот (конкретно-історичних суспільств, держав, класів, націй, етносів, різноманітних соціальних груп) і соціальних інститутів – форм організації і регулювання стосунків в суспільстві. Однією з найважливіших функцій суспільства є функція організації, нормалізації суспільних відносин.

Духовно-культурна сфера є процесом духовного виробництва, процесом формування і функціонування об'єктивних форм духовного життя – мистецтва, моралі, релігії, філософії, науки, культурних цінностей, суспільних цілей, ідеалів, а також таких явищ культури, як виховання, освіта. В марксистській філософії духовно-культурна сфера традиційно розглядалася як похідна від матеріально-економічної сфери, як така, що виконує роль несамостійного елемента. З цього приводу потрібне зазначити, що духовне начало є основою самоорганізації і самозбереження суспільства. Кожне суспільство в своєму розвитку базується на певній системі цінностей, норм, ідеалів. Якщо ідеали суспільства, його культура, форми менталітету, свідомості підпадають під загрозу руйнації, то змінюються і суспільні відносини, трансформується сама цивілізація. Суспільне життя в будь-якій формі і на будь-якому рівні визначається духовно-культурними чинниками, які не можна ігнорувати.

Суспільна свідомість, духовна сфера суспільства існує у формі певного спільного сукупного результату людської діяльності. Досвід міжлюдського спілкування, взаємин з природою, раціональних та почуттєвих способів освоєння світу відображається у суспільних формах свідомості, набуває об'єктивного, надіндивідуального характеру і може передаватися іншим людям, транслюватися від одного покоління до іншого.

Важливу роль тут відіграє мова. Ґрунтовний аналіз проблем мови роблять автори книги „Основи демократії”. Вони вказують, що постійне вживання і творчий розвиток власної мови, художньої й наукової літератури є невід'ємною ознакою буття будь-якої нації. Так забезпечується національний комунікативний простір, тобто простір ефективного спілкування громадян, що належать до різних культур. Разом з тим, виділення і фактичний пріоритет у межах держави однієї мови, як правило — мови державного етносу, поряд з іншими мовами, мовами національних меншин, містить у собі певні загрози. Вони пов'язані, перш за все, з можливістю насильницького або просто не досить виваженого поширення мови більшості адміністративними засобами, що

сприйматиметься меншістю як зазіхання на її культурні права. З іншого боку, безкомпромісне піднесення меншістю статусу власної мови, особливо коли це супроводжується радикальними діями проти більшості, викликає обвинувачення у намаганні зруйнувати державу.

В Україні мовна проблема також існує, хоч і не у надто загостреній формі. Вона полягає в утрудненому утвердженні української мови як повноцінної державної та провідної, а також у визначенні статусу російської мови. Ця проблема має багатовікове історичне підґрунтя. Щоб вирішувати наведені проблеми потрібно заглибитись в сутність мови.

Потебня пише: „Итак, слово есть настолько средство понимать другого, насколько оно средство понимать самого себя. Оно потому служит посредником между людьми и устанавливает между ними разумную связь, что в отдельном лице назначено посредствовать между новым восприятием (и вообще тем, что в данное мгновение есть в сознании) и находящимся вне сознания нужным запасом мысли. Сила человеческой мысли не в том, что слово вызывает в сознании прежние восприятия (это возможно и без слов), а в том, как именно оно заставляет человека пользоваться сокровищами своего прошедшего” [5, 122].

Потебня вказує, що ніхто не думає при певному слові те, що думає інший. Тому всяке розуміння разом з тим є і нерозуміння, в силу особливостей кожної мислячої істоти. Люди розуміють один одного не тому, що передають між собою знаки предметів, та виробляють одне і те саме поняття, а тим, що торкають один в одному ті самі струни почуттєвих сприйнятів. Завдяки цьому в кожному постають відповідні, але не тотожні поняття.

До збудження думки, що її людина отримує від зовнішньої природи, в суспільстві приєднується саме слово. Без книжок та без людей ніхто не здатен до плідного мислення. Розуміння іншого відбудеться через розуміння самого себе і своїх думок.

Без ототожнення думки і слова мислення далеке від ясності. Але можна думати без слів, обмежуючись лиш певними посилками на них (формулами). Та вміння думати без слів (понять, термінів, категорій) дається людині лише через слово (глухонімий без вчителів, що володіють словом лишається на рівні з твариною).

Наша думка за змістом є або образом, або поняттям. Завдяки формі, через яку

вона входить у свідомість, вона може бути не лише образом чи поняттям, а й представленням (розумінням) чи словом.

Очевидним є те, що мова і мислення між собою взаємно пов'язані. Цей зв'язок має свою специфіку. Мова є формою вираження думки. Постає цікаве запитання: чи мислить людина різними мовами? Видатні особистості здатні володіти багатьма мовами. Цей факт дає підтвердження такій здатності людини. Але як тоді пояснювати феномен мертвих мов (наприклад давньогрецька)? Якщо людина мислить різними мовами, то мова не може померти. Реальність свідчить про протилежне. Вже сам факт існування феномену мертвих мов ставить під сумнів здатність людини мислити різними мовами. Філософські праці Шпенглера, Данилевського, Тойнбі вказують на монадологічність існуючих культур, на непроникливість однієї культури в іншу. Це підтверджує логічність існування мертвих мов. Ставши на таку позицію, ми постанемо перед питанням: як людина може володіти різними мовами? Тут вже є вихід на рівень проблеми. Зараз у суспільстві активно дискутується питання мови. Засоби масової інформації піднімають складні, глибинні філософські питання. Часто ці питання політично заангажовані, що далі віддаляє нас від суті. Питання мови – предмет професійного (філософського і не тільки) дослідження.

Філософський аналіз мови виводить на проблемне поле. Наприклад філософське поняття „свідомість”, що поширене в українській мові, російською перекладають як „сознание”. Етимологія слова „сознание” містить в собі знання (знание), а „свідомість” в собі не несе навіть натяку на знання. Таких етимологічних казусів змістовної невідповідності у філософській термінології безліч. Це свідчить, що одне поняття відсилає нас до різних форм дійсності, а відповідно і до різних форм реальності. Мовні взаємозв'язки відтворюють взаємозв'язки реальної дійсності. Тому прив'язаність до певної мови детермінує прив'язаність до певної філософської традиції. Якщо мисляча людина знаходиться в певному культурному полі, що її детермінує, то вона також знаходиться і в певній філософській традиції. Мова виступає однією із форм реальності. Саме в цю реальність потрапляє дослідник, що є носієм певної культурної традиції. Та не слід традицію і мову сприймати в застиглому вигляді. Думка здатна змінювати, розвивати мову і культуру. Багатомовність слід сприймати як форму культурного розвитку індивіда.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Булатов М.* Філософія. Уч. посібник для студ. вузов. – К.: Фіта, 1994. – 384 с.
2. *Виниченко В.* Відродження нації. – Київ-Відень.: Вид-во політичної літератури України, 1920. – 328 с.
3. *Надольний І.Ф.* Філософія: Навч. посіб. – К.: Вікар, 1997. – 584 с.
4. *Основи демократії:* Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / М.Безсонова, О.Бірюков та ін. – К.: Ай Бі, 2002. – 684 с.
5. *Потебня А.А.* Мысль и язык. – М.: Лабиринт, 1999. – 268 с.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2008 р.